

УДК: 94(477):811.161.1'272]”197/198”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-85-106>

RUSSIFICATION AS ONE OF THE METHODS OF DESTROYING UKRAINIAN IDENTITY IN 1970–1980

РУСИФІКАЦІЯ ЯК ОДИН З МЕТОДІВ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У 1970–1980-Х РР.

Інна Левченко,

*доктор історичних наук,
професор, завідувачка кафедри теорії та методики професійної підготовки*
E-mail:

*inna.lewchenko2000@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9652-8755>*

*Researcher ID: BDG-7769-2022
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Inna Levchenko,

*Doctor in Historical Sciences,
professor, Head of the Department of theory and methods of professional training*
E-mail:

*inna.lewchenko2000@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9652-8755>*

*Researcher ID: BDG-7769-2022
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401*

Ірина Березанська,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін,*
E-mail:

*berezanska.iryna@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7182-5750>*

Iryna Berezanska,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines*
E-mail:

*berezanska.iryna@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7182-5750>*

Researcher ID: CDU-6334-2022 ResearcherID: CDU-6334-2022
Університет Григорія   Hryhorii Skovoroda University
Сковороди в Переяславі,   in Pereiaslav, 30,
вул. Сухомлинського, 30,   Sukhomlynskoho Str., Pereiaslav,
м. Переяслав, Київська обл.,   Kyiv region, Ukraine, 08401
Україна, 08401

ABSTRACT

The purposeful Soviet policy of Russification on the territory of Ukraine in the 1970's and 1980's is considered. The main methods of destroying the Ukrainian identity and changing it to the Soviet one are highlighted. It was established that the Soviet language policy had a significant impact on the identity of ethnic groups. During the 1970's and 1980's, Russification intensified. Based on a detailed analysis of available materials, the methods and principles of linguistic and cultural assimilation have been clarified. The most effective of them were: Russification of the educational sphere, migration policy, interethnic marriages, ideological justification of the common features of Russians, Ukrainians and Belarusians, purposeful work of the mass media in the formation of a new type of personality – the «Soviet person» and a new community – the Soviet people. The importance of such research at the current stage has been updated. The consequences of Russification are revealed and the key problems related to the change in the linguistic identity of the population are highlighted.

The article details the use of all instruments of denationalization and Russification by the Soviet authorities. It was found that as a result of the Soviet language policy, the number of Ukrainian-language schools decreased, and their disappearance was observed in some cities. At the end of the 1970's and the beginning of the 1980's, a regulatory and legal framework was formed that stimulated the study of the Russian language and the transition of teachers and lecturers to it. The prospect of career growth caused certain categories of the population to abandon the linguistic and cultural traditions of their own people. The influence

of migrations on identity change and Russification of society is revealed. The regional features of language policy implementation by the Communist Party leadership are emphasized. The influence of the press and television on Soviet society is highlighted. Based on the analysis of sources, the problem of perception of Soviet reality through television is investigated. It has been established that since the end of the 1960's, television has become a tool of Russification and denationalization of society.

Keywords: *language policy, russification, Ukrainian identity, denationalization, education, science, resolution, television.*

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, українська мова стала одним з елементів захисту національної ідентичності. Росія використовувала мовне питання як один із приводів для агресії та окупації, згідно з розробленою російськими ідеологами концепцією «русского миру». Автори концепції вважали російську мову одним із засобів масового впливу на свідомість населення України, а русифіковану частину українці – частиною російського народу. Таким чином, відбувалося виправдання скоєних росією злочинів проти України.

Російська агресія стала можливою через неспроможність частини українського суспільства ідентифікувати власну мовно-культурну приналежність. Звісно, загроза незалежності, територіальної цілісності й державного суверенітету зумовила інтеграцію суспільства і зростання громадянської ідентичності населення. Але, через певні історичні обставини, цей процес розгорнувся, починаючи з 2013-2014 рр. У попередні роки незалежності спостерігалось штучно створене протистояння двох ідентичностей: європейської і євразійської, де мова часто була важливою ознакою.

У радянську добу українська самобутність розглядалася як загроза системі, а отже компартійне керівництво використовувало низку методів для її знищення, зміни чи гібридизації. Русифікація – стала одним із важливих методів

зміни ідентичності населення. Російськомовне суспільство поступово відходило від звичних історичних, мовно-культурних традицій свого етносу і спокійно сприймало нові радянські реалії. Це безперечно актуалізує дослідження цієї тематики на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безумовно, дослідження проблеми русифікації українського суспільства, на різних етапах, зацікавило багато дослідників у галузі історії, етнополітології, мовознавства та соціології. Особливо популярності ця тематика набула у 1990-х рр., коли українська наукова інтелігенція, отримавши доступ до архівних документів, намагалася висвітлити всі злочини радянської влади проти українців. Зокрема, варто відмітити авторів перших ґрунтовних праць з цієї теми, а саме В. Лизанчука (Лизанчук, 1995) і Ж. Шевчук (Шевчук, 2001). Хоча, вперше ця проблематика досліджувалася науковцями з діаспори та дисидентами, В. Лизанчук і Ж. Шевчук все ж мали змогу конструктивно розкрити проблему русифікації та висвітлити її причини. Хоча найбільшим фахівцем з вивчення мовного питання в Україні, зокрема історії лінгвоциду, варто вважати Л. Масенко (Масенко, 2005; Масенко, 2010). Дослідниця написала серію статей, монографій, які висвітлювали історичні особливості радянської мовної політики. Безпосередньо чи опосередковано це питання висвітлювалося у працях В. Котигоренка (Котигоренко, 2004), Ю. Ніколайця (Ніколасць, 2012), В. Новородовського (Новородовський, 2020), О. Рафальського (Рафальський, 2000), В. Скляра (Скляр, 2008), М. Ярмоленко (Ярмоленко, 2013). Також, варто відмітити напрацювання Н. Новородовської, яка розглядала русифікацію освітньо-наукової сфери, засобів масової інформації, як один з елементів зміни української ідентичності (Новородовська, 2019). При цьому дослідниця чітко довела, що у залежності від регіональних особливостей (етнічний склад населення, урбанізованість, політика місцевих осередків компартії, тенденції міграції тощо) окремі області чи населенні пункти

більше зазнали русифікаційного впливу ніж інші (Новородовська, 2021).

Метою дослідження є висвітлення впливу русифікації на ідентичність українського населення у 1970-1980-х рр. у контексті реалізації радянської національної політики.

Виклад основного матеріалу. Радянська влада усвідомлювала небезпеку розвитку української ідентичності для функціонування авторитарної системи. Ще з 1930-х рр., після відміни політики українізації, відбувся масовий терор спрямований на знищення української самобутності й формування нового порядку. Репресивна політика мала певні наслідки. Зокрема, українська мова і культура втрачала через це привабливість для окремої категорії людей. Становлення етнокультурного стану у більшій мірі було утилітарним (Зарецький, 2015: 76-77). Тобто відбувалося нівелювання цінності мовних і культурних рис етносів у порівнянні з певними матеріальними речами. Це формувало комплекс меншовартості, а отже і зумовлювало деформацію української ідентичності. Ліквідація інтелігенції, масові репресії та депортації цілих народів у роки сталінізму, ідеологічне обґрунтування російської мови як основного засобу комунікації між народами, справило вагомий вплив на етнопсихологічні особливості певних спільнот, особливо українців. У свою чергу це зумовлювало масову відмову від власної самобутності з метою захисту від репресивної тоталітарної системи (Новородовська Н., Новородовський В., 2019: 218-219). Незважаючи на це, для компартійної верхівки лишалося невирішеним питання щодо нав'язування радянського світогляду і радянської ідентичності. Для радянської влади було важливим не лише знищити прояви української мовно-культурної ідентичності, а й перетворити її на частину російської, побудувавши таким чином нове суспільство. Починаючи з 1961 р., після спроби М. Хрущова увести нове поняття «радянський народ», розгорнувся процес злиття націй, який передбачав інтеграцію всіх етнічних груп Радянського

Союзу в єдину наднаціональну спільноту. Згодом радянські ідеологи обґрунтували цю ідею та використали при подальшій асиміляції неросійських народів.

Курс на «злиття і зближення націй» було проголошено під час XXIV з'їзду ЦК КПРС у 1971 р. Тоді було остаточно надано визначення поняттю «радянський народ» (Определение...). Фактично з цього періоду відбувається суттєве посилення русифікації на території Української РСР. Якщо у роки «відлиги» і 1960-х рр. українці, за висловом О. Субтельного, вважалися другими серед рівних (Субтельний, 1991), то з 1970-х рр. радянські ідеологи намагаються довести спільність рис українців, росіян, білорусів і висвітлювати їх як один народ. Цей процес був взаємопов'язаний зі зміною політичного керівництва в УРСР. Логіка такого рішення пояснюється кількома чинниками: 1) розгортанням дисидентства; 2) відродженням української літератури й культури; 3) надто лояльним відношенням верхівки КП УРСР до поширення української мови в окремих сферах життєдіяльності. Такий стан речей не задовольняв ЦК КПРС, який вважав будь-який прояв української ідентичності загрозою. З призначенням В. Щербицького першим секретарем ЦК КПУ розгорнувся процес придушення інакодумства і водночас посилилася русифікація. Характерним для початку 1970-х рр. стало витіснення української мови з офіційного ужитку, а згодом і з побутового життя пересічного населення. Це мало стати першим кроком до формування нової спільності «радянський народ».

Партійне керівництво сформувало ряд заходів, які фактично відводили українській мові другорядну роль. Прирівнявши її до мови села та неосвічених народних мас, передбачалося миттєво русифікувати молодше покоління, яке бажало кар'єрного розвитку і якісних змін в особистому житті. Російська ж, у свою чергу, набувала статусу мови державного спілкування, діловодства та наукової сфери. Поступово вона стала невід'ємною частиною життя і побуту міського

населення. Як наслідок, більшість населення великих міст переважно розмовляли російською чи віддавали перевагу українсько-російській двомовності (Новородовська Н., 2019: 43). Серед найбільш дієвих заходів русифікації суспільства, зміни української ідентичності чи її гібридизації варто відмітити наступні: 1) зміни в освітній сфері, які зумовлювали зниження кількості україномовних шкіл і зростання російськомовних, заохочення педагогів і викладачів загальноосвітніх і вищих навчальних закладів до переходу на російську мову; 2) науково-ідеологічне обґрунтування схожості мовних і культурних рис українського, білоруського і російського етносів, що зумовлювало нівелювання національних рис; 3) поширення ідеї серед широких мас населення про єдину наднаціональну спільність «радянський народ», сформовану на основі російського мовно-культурного простору; 4) масові міграції, як елемент радянської національної політики; 5) заохочення міжнаціональних шлюбів. У деяких регіонах України ці заходи мали значний ефект, наслідки якого ми можемо спостерігати й нині.

Особливо потужною русифікація спостерігалася в освітній сфері. Прийнятий у 1958 р. Закон СРСР (у 1959 р. Закон УРСР) «Про зміцнення зв'язку школи з життям» зумовив початок русифікації українського шкільництва (Рафальський, 2000: 262). Щоправда, цей процес досить активно розгорнувся у 1970-х рр. Русифікація освіти пояснюється необхідністю виховання молодого покоління у дусі радянських цінностей, таким чином, змушуючи його відмовлятися від усталених мовних і культурних практик. Серед ключових заходів русифікації в освітній сфері варто відмітити зменшення кількості україномовних шкіл (а в окремих містах їхнє повне зникнення) і збільшення російськомовних. Унаслідок цього вже на кінець 1980-х р. в Одесі, Донецьку, Харкові, Чернігові, Луганську, Торезі, Жданові, Комунарську, Миколаєві, Сімферополі та Севастополі не було жодної школи з українською мовою викладання (Крим в..., 2005: 380). У Києві

з 300 тис. учнів лише 70 тис. навчалися українською мовою (Ярмоленко, 2013: 375). Відмітимо, що така тенденція була спричинена, як діяльністю центрального керівництва СРСР і УРСР, так і місцевої влади. Досить часто ініціатива закриття україномовних класів і шкіл належала саме їм. Партійна номенклатура обґрунтовувала курс на русифікацію бажанням батьків навчати своїх дітей російською та низьким попитом на україномовні школи тощо. Проте вирішальну роль відігравали нормативно-правові акти, які закріплювали статус російської мови як пріоритетної в освітній сфері. У 1978 р. було прийнято Постанову Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР», сформовану на основі аналогічного документу затвердженого Радою Міністрів СРСР. Цей документ затвердив низку заходів, спрямованих на поширення російської мови у навчальних закладах, стимулювання педагогів до викладання власних предметів російською мовою та створення єдиної системи радянської шкільної освіти (Постанова Ради...). Утверджуючи положення про російську мову, як мову міжнаціональної комунікації упродовж 1970-х рр., з ініціативи урядових структур, зокрема Міністерства освіти СРСР і Міністерства освіти УРСР організовується низка конференцій, присвячених цьому питанню. Значно підсилила русифікаційні тенденції Всесоюзна науково-практична конференція «Російська мова – мова дружби і співробітництва народів СРСР», яка відбулася 22-24 травня 1979 р. у Ташкенті. Серед обов'язкових до виконання рекомендацій конференції у системі освіти і культури відмітимо тотальне запровадження вивчення російської мови, починаючи з дошкільних закладів, підвищення заробітної плати вчителям, які перейшли на російську мову та збільшення кількості висококваліфікованих викладачів російської мови (Мовна ситуація..., 2008: 29). Спекулюючи думками науковців, радянське керівництво нав'язувало тезу про необхідність посилення вивчення російської мови.

Наступним кроком до русифікації у сфері освіти стала постанова Ради Міністрів УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР», на основі відповідного документу затвердженого Радою Міністрів СРСР. Положенням цієї постанови передбачалося коригування навчальних планів, збільшення кількості годин для вивчення російської мови і офіційно затверджувалася надбавка у розмірі 15 % до заробітної плати вчителів, викладачам російської мови, а також стипендії студентам філологам (які вивчали російську мову) (Постанова колегії...). Матеріальне стимулювання – стало одним із засобів денационалізації суспільства. Тобто, спекуючи можливістю покращення рівня життя компартійне керівництво стимулювало відречення пересічної особистості від традиційних мовних і культурних цінностей. Якщо у 1930-1950-х рр. масовий терор і страх відігравали важливу роль у денационалізації, то фактично 1970-ті – 1980-ті – матеріальний і кар'єрний розвиток став певною запорукою деформації, зміни чи гібридизації національної ідентичності.

Ще одним інструментом русифікації стали масові міграції, штучно організовані радянським керівництвом. Офіційно головною ціллю було залучення спеціалістів до розбудови народного господарства у різних куточках Радянського Союзу. Проте за офіційною позицією приховувалася й інша мета. Змішування нації – було одним з елементів радянської національної політики. Масові міграції російського населення передбачали зміну етнічного складу, що у свою чергу мало прискорити русифікацію. Утім ці процеси мали регіональні особливості. Міграція росіян у західні області УРСР була спрямована на руйнування усталених традицій, зміну культурного світогляду і унеможливлення розвитку ідей української самостійності. У східних областях самотність вже було деформовано у 1930-х рр. За рахунок міграцій вдалося повністю русифікувати найбільш індустріально розвинений

регіон Української РСР. Це зумовлювало значний темп приросту чисельності російськомовних українців. У 1970-х рр. частка російськомовних українців у Донецько-Придніпровському регіоні сягала 30,63 % (597,7 тис. осіб), натомість відбулося скорочення україномовних на 3,09 % (361,4 тис. осіб). У 1959 –1989 рр. темп приросту російськомовних українців у зазначеному регіоні становив 1 млн. 656 тис. осіб або 131,94 % (Скляр, 2008: 163-165). Спостерігалось зростання чисельності й зниження питомої ваги українців у Донецькій і Луганській областях. Щодо росіян – то їхня чисельність і частка в цих областях зростала. Упродовж 1959-1989 рр. чисельність українців цих областей збільшилася на 325 тис. осіб, у той час, як росіян на 714,8 тис. (Ніколаєць, 2012: 162). У місцях значного зростання чисельності та питомої ваги росіян втрата національної самосвідомості українців відбувалася значно швидше (Якубова, 2014: 66). Через це Донецька, Луганська області УРСР та Автономна республіка Крим досить швидкими темпами були русифіковані, етнічна самобутність окремих груп була стерта і поступово змінена на «радянську ідентичність» (Новородовський, 2020: 36).

Водночас попри зростання чисельності населення, відбувалося зниження кількості україномовних українців, про що засвідчують дані Всесоюзного перепису 1989 р. Відмітимо, що росіяни, які потрапляли на територію УРСР зазвичай призначалися на керівні посади. Цьому сприяло партійне керівництво, яке створювало всі умови для швидкої адаптації росіян (Терлюк, 1997: 63-71). Причинами міграцій росіян були: пошук кращих умов життя, направлення на роботу, міжетнічні шлюби тощо. Все це стало одним з інструментів посилення асиміляції (Терлюк, 1997: 63-71). Якщо на Сході це мало потужний ефект, то на Заході населенню вдавалося зберігати мовно-культурні особливості власного етносередовища.

Поруч з денационалізацією передбачалося знеособлення суспільства. Фактично ці два процеси були єдиним цілим

радянської національної політики, яка передбачала тотальне перетворення суспільства і масову зміну світоглядних цінностей. При цьому романтизувалося у художніх працях і кіно поняття «проста радянська людина». Фактично під цим терміном повністю нівелювалися особистісні цінності людини, її мовно-культурні чи етнічні особливості (Масенко, 2021). Попри задекларовані принципи соціальної рівності й національного самовизначення у радянському суспільстві спостерігалися зовсім протилежні тенденції. Тобто правляча Компарти́йна верхівка мала певні привілеї на відміну від простих громадян. Якщо говорити про національне самовизначення і рівність народів, то росіяни чи русифіковані етнічні групи мали перевагу в кар'єрному зростанні чи особистісному розвитку (Kolstø, 2008: 161). До того ж радянська влада використовувала засоби масової інформації у формуванні світоглядних орієнтирів населення. Враховуючи значну русифікацію преси, телебачення і радіомовлення, особливо у 1970-х – 1980-х рр., населення все більше починало усвідомлювати себе частиною «радянського народу» і ототожнювати себе з поняттям «проста радянська людина». Відмітимо, подання до друку великої кількості неперекладених матеріалів у пресу, чи відсутність україномовних культурних програм на Центральному телебаченні ставило україномовний контент у нерівне становище порівняно з російськомовним (Каганов, 2019: 151). Особливо у цьому контексті перевагу мало російськомовне кіно чи телеканали. Дж. Браїант і С. Томпсон, доводячи свою теорію культивування, дійшли до висновку, що через телебачення відбувається стирання установок і принципів особистості. Чим більше людина проводить часу переглядаючи телепрограми, тим більше вона сприймає їхню інформацію як реальність (Браїант, Томпсон, 2004: 123). Ю. Каганов відмітив, що телебачення в УРСР до 1967 р. було автентичне. Проте вже з кінця 1960-х і упродовж 1970-х рр. воно розчиняється у загальносоюзному телебаченні, втрачає свою національну винятковість і стає ще одним

засобом русифікації суспільства (Каганов, 2019: 213). На думку дослідника, телебачення справило вагомий ефект на формування людини радянського типу, а також прискорювало процеси русифікації на території УРСР. Радянське керівництво розглядало телебачення як найважливіший засіб впливу на широкі народні маси (Mickiewicz). При цьому здійснювалися наукові дослідження впливу телебачення на емоційне забарвлення глядачів і реалізовувалися заходи щодо розширення мережі трансляції каналів Центрального телебачення. Звісно, це лише сприяло деформації ідентичності етнічних груп, у тому числі українців. Відмітимо, що урбанізовані регіони, які мали строкатий етнічний склад населення, відразу ж підпадали під значний вплив русифікації. Фактично, це обумовлювалося двома чинниками: 1) усвідомлення особистістю власних перспектив після переходу на російську; 2) бажання не вирізнятися серед інших. Таким чином, реалізація концепту «простої радянської людини», яку поширювали всі ЗМІ Радянського Союзу сприяла і значній денационалізації.

Відібравши в народі рідну мову, радянська влада намагалася виховати покоління ідеологічно керованої молоді, що без зайвих вагань нехтувала мовно-культурними здобутками власного народу та поширювала комуністичні постулати серед чисельних народів УРСР, особливо через мережу шкільної освіти. Для цього було розроблено низку теоретичних напрацювань, завданням яких було обґрунтування цілісності спільноти «радянський народ», висвітлення важливості російської мови у розвитку інтернаціонального суспільства та вивчення взаємозв'язків культур. Ціль таких праць була здебільшого ідеологічною, оскільки у них фактично доводилася важливість спільного співіснування великого конгломерату народів. Досить часто ці дослідження нівелювали національні інтереси етнічних груп, зокрема їхнього права на самовизначення. У цілому це положення мало суто декларативний характер в у радянських реаліях не могло бути

застосовано без наслідків. Очевидно, що це також вплинуло на зміну мовно-культурної ідентичності різних етнічних груп.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, русифікація у 1970-х – 1980-х рр. стала одним з інструментів денаціоналізації суспільства. Фактично, застосовуючи безліч методів для втілення цієї політики, вдалося частково змінити ідентичність певних категорій населення. Науково-освітня сфера зазнала найбільшого впливу політики русифікації. Як наслідок відбувалося формування покоління вихованого на нових ідейних, мовних і культурних засадах. Перспектива кар'єрного зростання, підвищення соціального статусу зумовлювала відмову від української, яку радянські ідеологи відносили до неперспективної мови. Вагому роль відігравав процес міграції та засоби масової інформації. Всі ці заходи зумовлювали потужний вплив на національну самобутність і спрямовувалися на формування «радянської людини» і «радянського народу».

Радянська мовна і національна політика справила негативні наслідки для сучасного етапу державотворення, адже у цієї категорії населення відбувалося цілковите несприйняття українських цінностей. Низка досліджень різних соціологічних інституцій засвідчувала наявність певного сегмента населення, яке ідентифікувало себе як частину «радянського народу». Радянська мовна політика лише поглибила процеси деформації національної свідомості й сприяла маргіналізації суспільства. Надалі науковцям потрібно детально висвітлити вплив русифікації 1970-х – 1980-х рр. на мовну і національну самобутність населення, а також її наслідки для сучасного державотворення. Це дозволить зрозуміти істинні причини російської агресії та її зовнішньої політики щодо країн пострадянського простору. Водночас результати досліджень у цьому напрямку стануть вагомою основою при формуванні мовної і етнонаціональної концепцій. У майбутньому ці документи унеможливають появу конфліктних ситуацій, покращать національну безпеку і сприятимуть

етнонаціональній злагоді й консолідації українського суспільства. Проте їх варто приймати з урахуванням досвіду минулого й історичних передумов сучасного становища в мовній і етнонаціональній сферах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Kolstø P. Nationalism, ethnic conflict, and job competition: non-Russian collective action in the USSR under perestroika. *Nations and Nationalism*. 2008, 14 (1). P. 151–169.

2. Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. URL: <https://books.google.com.ua/books?printsec=frontco>.

3. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ. Москва; Киев : Вильямс, 2004. 432 с.

4. Зарецький О. Українське шістдесятництво у трансформації радянської відлиги. *Українська культура ХХ-ХХІ ст.: соціоантропологічний аспект : зб. наук. праць / [наук. ред. М. Гримич]*. Київ : Дуліби, 2015. С. 73–85.

5. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.

6. Котигоренко В. Етнічні протиріччя в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2004. 722 с.

7. Крим в етнополітичному вимірі. Київ: Світогляд, 2005. 568 с.

8. Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, комент про русифікацію в Україні. Львів, 1995. 415 с.

9. Масенко Л. Концепт «Простої радянської людини» як інструмент знеособлення суспільства. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/21611/Masenko_Kontsept_prostoi_radianskoj_liudyny_yak_instrument_zneoblennia_sus_pilstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

10. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / За ред. Л. Масенко. Упоряд. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька*. Київ, 2005. С. 5-36.

11. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010. 243 с.
12. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 398 с.
13. Ніколаєць Ю. Поселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки) : монографія Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.
14. Новородовська Н. Становище освіти на території УРСР у 1960-1980-х рр. у контексті русифікаторської політики партійної номенклатури. *VII Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених, аспірантів та студентів «Основні напрями розвитку наукових досліджень молодих учених». 19-20 листопада 2019 р.* Переяслав, 2019. С. 40-45.
15. Новородовська Н. Регіональні особливості мовних процесів на території УРСР У 1960-ті – 1980-ті рр. *Соціум. Документ. Комунікація.* Переяслав, 2021. Вип. 13. С. 160-184.
16. Новородовська Н., Новородовський В. Русифікація України як один із напрямів мовно-національної політики у період «застою». *Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених : збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».* Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 217-221.
17. Новородовський В. Національні меншини України в політичних процесах (1945–1991): науковий дискурс : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 152 с.
18. Определение «Советский народ» в Большой Советской Энциклопедии. URL: <http://bse.sci-lib.com/article103879.html>
19. Постанова колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» (29 червня 1983 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1142/17/>

20. Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в Українській РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text>

21. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. Київ : Поліус, 2000. 447 с.

22. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр.: етномовні наслідки російщення: монографія. Київ: Прогрес, 2008. 391 с.

23. Субтельний О. Історія України. Київ, 1991. 512 с.

24. Терлюк І., Терлюк О. Міграційні процеси в Україні та особливості соціального та політико-правового статусу мігрантів (на прикладі «російської» міграції періоду імперських Росії та СРСР). URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/47722/2/2019nVipusk_Terlyuk_I_Ya-Migration_processes_in_18-25.pdf

25. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944-1996 рр.). Етносоціальне дослідження. Наук. ред. Макарчук С. Львів: Центр Європи, 1997. 176 с.

26. Шевчук Ж. Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 1990-х рр. ХХ ст.). Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. за спец.: 07.00.01 – Історія України. Київ, 2001. 178 с.

27. Якубова Л. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ, 2014. 109 с.

28. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365-377.

REFERENCE

1. Kolstø P. (2008) Nationalism, ethnic conflict, and job competition: non-Russian collective action in the USSR under perestroika. *Nations and Nationalism*, 14 (1). P. 151–169. [in English].

2. Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. URL: <https://books.google.com.ua/books?printsec=frontco>[in English].

3. Braiant Dzh., Tompson S. (2004)*Osnovi vozdeistviya SMI*[Fundamentals of Media Impact]. Moskva ; Kiev : Vilyame, 432 s. [in russian].

4. Zarets'kyi O. (2015).*Ukrayins'ke shistdesyatnytstvo u transformatsiyi radyans'koyi vidlyhy*. [Ukrainian sixties in the transformation of the Soviet thaw]*Ukrayins'ka kul'tura XX-XXSI st.: sotsioantropolohichnyy aspekt : zb. nauk. prats' /* [nauk. red. M. Hrymych]. Kyiv : Duliby, S. 73–85. [in Ukrainian].

5. Kahanov Yu. (2019). *Konstruyuvannya «radyans'koyi lyudyny» (1953–1991): ukrayins'ka versiya* [Construction of the «Soviet man» (1953–1991): Ukrainian version]. Zaporizhzhya : Inter-M, 2019. 432 s. [in Ukrainian].

6. Kotyhorenko V. (2004). *Etnichni protyrichchya v suchasniy Ukraini: politolohichnyy kontsept* [Ethnic contradictions in modern Ukraine: a political concept]. Kyiv : Svitohlyad, 722 s.[in Ukrainian].

7. *Krym v etnopolitychnomu vymiri*(2005). [Crimea in the ethnopolitical dimension]. Kyiv: Svitohlyad, 568 s. [in Ukrainian].

8. Lyzanchuk V. (1995). *Havichno kuvaly kaydany: Fakty, dokumenty, koment pro rusyfikatsiyu v Ukraini* [Shackles were hammered forever: Facts, documents, comments about Russification in Ukraine]. L'viv, 415 s. [in Ukrainian].

9. Masenko L (2021). *Kontsept «Prostoyi radyans'koyi lyudyny» yak instrument zneosoblennya suspil'stva* [The concept of the «Simple Soviet Man» as a tool for the depersonalization of society]. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/21611/Masenko_Kontsept_prostoi_radianskoi_liudyny_yak_instrument_zneosoblennya_suspilstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

10. Masenko L. (2005). *Movna polityka v URSS: istoriya linyvotsydu*[Language policy in the Ukrainian SSR: the history of linguistic]. *Ukrayins'ka mova u XX storichchi: istoriya*

linhvotsydu / Za red. L. Masenko. Uporyad. L. Masenko, V. Kubaychuk, O. Dems'ka-Kul'chyts'ka. Kyiv, S. 5–36.[in Ukrainian].

11. Masenko L. (2010). *Narysy z sotsiolinhvistyky* [Essays on sociolinguistics]. Kyiv, 243 s. [in Ukrainian].

12. *Movna sytuatsiya v Ukrayini: mizh konfliktom i konsensusom*(2008). [Language situation in Ukraine: between conflict and consensus]. Kyiv: IPIEnD imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 398 s. [in Ukrainian].

13. Nikolayets' Yu. (2012) *Poselens'ka struktura naseleennyi Donbasu (etnopolitychnyy aspekt dynamiky) : monohrafiya* [Settlement structure of the Donbas population (ethnopolitical aspect of dynamics): monograph]. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 188 s. [in Ukrainian].

14. Novorodovs'ka N. (2019) *Stanovyshche osvity na terytoriyi URSS u 1960-1980-kh rr. u konteksti rusyfikators'koyi polityky partiyanoi nomenklatury* [The state of education on the territory of the Ukrainian SSR in the 1960s-1980s in the context of the Russification policy of the party nomenclature]. *VII Vseukrayins'ka naukovo-praktychna konferentsiya molodykh uchenykh, aspirantiv ta studentiv «Osnovni napryamy rozvytku naukovykh doslidzhen' molodykh uchenykh». 19-20 lystopada 2019 r.* Pereyaslav, S. 40–45. [in Ukrainian].

15. Novorodovs'ka N. (2021) *Rehional'ni osoblyvosti movnykh protsesiv na terytoriyi URSS U 1960-ti – 1980-ti rr.* [Regional peculiarities of language processes on the territory of the Ukrainian SSR In the 1960s – 1980s.] *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav, vyp. 13. S. 160–184. [in Ukrainian].

16. Novorodovs'ka N., Novorodovs'kyi V. (2020). *Rusyfikatsiya Ukrayiny yak odyin iz napryamiv movno-natsional'noyi polityky u period «zastoyu»* [Russification of Ukraine as one of the directions of language and national policy in the period of «stagnation»]. *Aktual'ni problemy istoriyi i filosofiyi u doslidzhennyakh molodykh uchenykh : zbirnyk tez uchasnykiv konferentsiyi molodykh*

uchenykh / za zah. red. k.i.n., dotsenta Soloshenko V.V.; DU «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny». Kyyiv : Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitn'oyi istoriyi NAN Ukrayiny», S. 217–221. [in Ukrainian].

17. Novorodovs'kyi V. (2020) *Natsional'ni menshyny Ukrayiny v politychnykh protsesakh (1945–1991): naukovyy dyskurs : monohrafiya* [National minorities of Ukraine in political processes (1945–1991): scientific discourse: monograph]. Kyyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 152 s. [in Ukrainian].

18. *Opredelenie «Sovetskii narod» v Bolshoi Sovetskoj Entsiklopedii* [Definition of «Soviet people» in the Great Soviet Encyclopedia]. URL: <http://bse.sci-lib.com/article103879.html> [in russian].

19. *Postanova kolehiyi Ministerstva osvity URSS «Pro dodatkovy zakhody po vdoskonalennyyu vyvchennya rosiys'koyi movy v osvitnikh shkolakh i pedahohichnykh navchal'nykh zakladakh Ukrayins'koyi RSR» (29 chervnya 1983 r.)* [Resolution of the collegium of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR «On additional measures to improve the study of the Russian language in educational schools and pedagogical educational institutions of the Ukrainian SSR» (June 29, 1983)]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1142/17/> [in Ukrainian].

20. *Postanova Rady Ministriv URSS «Pro zakhody po dal'shomu udoskonalennyyu vyvchennya i vykladannya rosiys'koyi movy v Ukrayins'koyi RSR»* [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR «On measures to further improve the study and teaching of the Russian language in the Ukrainian SSR»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-78-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

21. Rafal's'kyi O. (2000). *Natsional'ni menshyny Ukrayiny u KhKh stolitti: Istoriohrafichnyy narys* [National minorities of Ukraine in the 20th century: Historiographical essay]. Kyyiv : Polyus, 447 s. [in Ukrainian].

22. Sklyar V. (2008). *Etnichnyy sklad naseleennyia Ukrayiny 1959–1989 rr.: etnomovni naslidky rosiyshchennya: monohrafiya* [Ethnic composition of the population of Ukraine 1959–1989: ethnolinguistic consequences of Russification: monograph]. Kyiv: Prosvita, 391 s. [in Ukrainian].

23. Subtel'nyy O. (1991). *Istoriya Ukrayiny* [History of Ukraine]. Kyiv, 512 s. [in Ukrainian].

24. Terlyuk I., Terlyuk O. *Mihratsiyni protsesy v Ukrayini ta osoblyvosti sotsial'noho ta polityko-pravovoho statusu mihrantiv (na prykladi «rosiys'koyi» mihratsiyi periodu impers'kykh Rosiyi ta SRSR)* [Migration processes in Ukraine and peculiarities of the social and political and legal status of migrants (on the example of «Russian» migration during the period of imperial Russia and the USSR)]. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/47722/2/2019n_Vipusk_Terlyuk_I_Ya-Migration_processes_in_18-25.pdf [in Ukrainian].

25. Terlyuk I. (1997). *Rosiyany zakhidnykh oblastey Ukrayiny (1944–1996 rr.). Etnosotsial'ne doslidzhennya* [Russians of the western regions of Ukraine (1944–1996). Ethnosocial research]. Nauk. red. Makarchuk S. L'viv: Tsentr Yevropy, 176 s. [in Ukrainian].

26. Shevchuk Zh. (2001). *Movna polityka v Ukrayini (kinets' 50-kh – pochatok 1990-kh rr. XX st.)* [Language policy in Ukraine (late 1950s - early 1990s of the 20th century)]. Dys. na здобuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk. za spets.: 07.00.01 – Istoriya Ukrayiny. Kyiv, 178 s. [in Ukrainian].

27. Yakubova L. (2014). *Etnonatsional'na istoriya Donbasu: tendentsiyi, superechnosti, perspektyvy v svitli suchasnoho etapu ukrayins'koho natsiotvorennya* [Ethno-national history of Donbas: trends, contradictions, perspectives in the light of the modern stage of Ukrainian nation-building]. Kyiv, 109 s. [in Ukrainian].

28. Yarmolenko M. (2013). *Movna polityka URSR u 40-80-kh rr. XX stolittya* [Language policy of the Ukrainian SSR in the 40s-80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i*

etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny.
Kyuyiv, Vyp. 3 (65). S. 365–377. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Розглядається цілеспрямована радянська політика русифікації на території України у 1970 – 1980-х рр. Висвітлено основні методи нищення української ідентичності, її зміну на радянську. Встановлено, що радянська мовна політика мала вагомий вплив на самотність етнічних груп. Упродовж 1970 –1980-х рр. посилюється русифікація. На основі детального аналізу наявних матеріалів з'ясовані методи й принципи мовно-культурної асиміляції. Найбільші дієвими з них були: русифікація освітньої сфери, міграційна політика, міжетнічні шлюби, ідеологічне обґрунтування спільних рис росіян, українців і білорусів, цілеспрямована робота засобів масової інформації у формуванні нового типу особистості – «радянська людина» і нової спільності – радянський народ. Актуалізовано важливість подібних досліджень на сучасному етапі. Розкрито наслідки русифікації й висвітлено ключові проблеми пов'язані зі зміною мовної ідентичності населення.

У статті деталізовано використання всіх інструментів, які радянська влада використовувала для денационалізації та русифікації населення. З'ясовано, що у наслідок радянської мовної політики знизилася кількість україномовних шкіл, а в окремих містах спостерігалось їхнє зникнення. Наприкінці 1970 – початку 1980-х рр. сформовано нормативно-правову базу, яка стимулювала вивчення російської мови та перехід вчителів і викладачів до її широкого використання під час проведення занять. Перспектива кар'єрного зростання зумовлювала відмову від мовно-культурних традицій власного народу окремих категорій населення. Розкривається вплив міграцій на зміну ідентичності та процеси русифікації суспільства. Наголошено регіональні особливості реалізації мовної політики компартійним керівництвом. Висвітлено

вплив преси та телебачення на радянське суспільство загалом, та свідомість населення, зокрема. На основі аналізу джерел, досліджено проблему сприйняття радянської дійсності через телебачення. Встановлено, що телебачення з кінця 1960-х рр. стало знаряддям русифікації та денаціоналізації суспільства.

Ключові слова: *мовна політика, русифікація, українська ідентичність, денаціоналізація, освіта, наука, постанова, телебачення.*